

RECENZJE

Ks. Tymoteusz Mietelski

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE

ORCID: 0000-0001-5279-4648

„ETYKA A PROBLEM NIHILIZMU”

P. DUCHLIŃSKI, A. KOBYLŃSKI, R. MOŃ, E. PODREZ,
WYDAWNICTWO NAUKOWE AKADEMII IGNATIANUM,
KRAKÓW 2019, SS. 259

Pod auspicjami utworzonego w 2016 roku Centrum Etyki Chrześcijańskiej im. Tadeusza Ślipki SJ ukazuje się seria wydawnicza „Universum Ethicae Christianae”, której celem jest promowanie prac dotyczących problematyki etyki chrześcijańskiej. W ubiegłym roku, w ramach tej serii, ukazała się książka *Etyka a problem nihilizmu*. Została wydana nakładem Wydawnictwa Naukowego Akademii Ignatianum w Krakowie i jest owocem współpracy między Wydziałem Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie i Sekcją Etyki w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Jest to licząca blisko 260 stron monografia będąca dziełem czterech autorów: Piotra Duchlińskiego, Andrzeja Kobylńskiego, Ryszarda Monia i Ewy Podrez. Nie pierwszy raz podejmują oni współpracę. W ramach wspomnianej serii ukazały się *Inspiracje chrześcijańskie w etyce*, Kraków 2016 i *Etyka a fenomen życia*, Kraków 2017, a wcześniej *O normatywności w etyce*, Kraków 2015.

We wstępie autorzy wskazują, że stawiają sobie za cel „ukazanie różnego rodzaju interpretacji fenomenu nihilizmu i podkreślenie ich wpływu na rozstrzygnięcia o charakterze etycznym” (s. 19n). Zaznaczają, że będą nawiązywać zarówno do tradycji badawczej filozofii klasycznej, jak i do innych modeli interpretacji. W książce znajdujemy również odniesienia do literatury i sztuki.

Metodologia badań, opisana we wstępie, jest właściwa dla postawionego przez autorów celu. Używają oni mianowicie „różnych metod badawczych o charakterze analitycznym i hermeneutycznym”, które pozwalają na „analizowanie, konfrontowanie, objaśnianie pojęć i koncepcji filozoficznych” (s. 19). Świadomi są również ograniczeń i zaznaczają, że „nie chodzi o definitywne rozwiązanie podejmowanych problemów, ale raczej o ukazanie nowych wyzwań” (s. 19).

Praca składa się z obszernego wstępu i czterech rozdziałów: *Nihilistyczny obraz świata*, *Filozoficzne źródła współczesnego nihilizmu*, *Etyka w kontekście nihilizmu egzystencjalnego*, *Od akceptacji do przezwyciężenia nihilizmu*. Całość uzupełniają zakończenie, bibliografia oraz indeksy: osobowy i rzeczowy, a także noty o autorach.

W pierwszym rozdziale autorzy podejmują się dokonania analizy „najważniejszych elementów nihilistycznego obrazu świata” (s. 39), przy czym zaznaczają, że interesuje ich stan aktualny, a nie rekonstrukcja obrazu właściwego dla wieku XIX i XX. Aby podkreślić aktualność problemu nihilizmu, autorzy używają błyskotliwej metafory czynu karalnego, który może być uznany za przedawniony i nie podlegać penalizacji. Inaczej ma się rzecz z nihilizmem, który „nadal wywołuje intelektualne napięcie i zmusza do postawienia wielu fundamentalnych pytań filozoficznych” (s. 42). W swoich analizach, odwołując się do poglądów Wolfganga Krausa, autorzy utrzymują, że nihilizm przybiera różne formy (np. urzędniczy, klerykałny, akademicki, materialistyczny, despotyczny, letargiczny, dionizyjski) i zakłada różne kostiumy (np. wygodnictwo, brak zaangażowania, frywolność wobec prawdy, bezkrytyczna tolerancja, egocentryzm i cynizm, obojętność i brak empatii, subiektywizm i relatywizm). Bardzo ciekawe treści zawiera część rozdziału poświęconą metaforom kształtującym „transcendentalny horyzont dzisiejszego nihilizmu” (s. 58). Autorzy powołują się na tekst Michała Januszkiewicza, Lecha Sokoła i Mateusza Wernera, z którego wynika, że nihilizm można opisać następującymi metaforami: „Bóg umarł” (Nietzsche), „Jeżeli Boga nie ma, to wszystko wolno” (Dostojewski), „Odczarowanie świata” (Weber), „Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu, a to, co święte, desakralizuje się” (Marks), „Ja nie jest panem w swoim domu” (Freud), Anomia, czyli bezprawie (Durkheim). Znajdujemy w omawianej książce analizę kolejnych metafor i cenne komentarze autorów.

Rozdział pierwszy zamykają dwa punkty dotyczące relacji nihilizm – etyka. I tak w części zatytułowanej *Nihilizm a kryzys etyki klasycznej* autorzy badają zakwestionowanie fundamentów etyki klasycznej zwłaszcza w kontekście poglądów Nietzschego, by pytając o możliwą odpowiedź etyki na nihilizm przejść do części *O możliwości etyki w cieniu nihilizmu*, w której wykazują zagrożenia płynące z nihilizmu, ale ukazują je jako szansę na taką odpowiedź. W punkcie wyjścia zakłada

ona, według autorów, „odniesienie do transcendentального horyzontu samorozumienia współczesnego człowieka” (s. 95). Uwzględnienie takiego horyzontu umożliwi obronę tradycyjnych norm i zasad. Autorzy trafnie konstatują jednak, że etyka nie rozwiąże ostatecznie problemów, których dotyczy. Jednakże refleksja etyków „może się przyczynić do lepszego objaśnienia mechanizmów ich powstawania, co być może pozwoliłoby w przyszłości ograniczyć skalę ich występowania” (s. 96).

W rozdziale drugim autorzy ukazują filozoficzne źródła współczesnego nihilizmu. Wskazują z jednej strony zubożenie religijne i zmiany w ludzkim postępowaniu, z drugiej zarówno starożytny sceptycyzm, jak i elementy duchowości chrześcijańskiej, twierdząc, że nihilizm jest „pomieszaniem antycznego sceptycyzmu, który zachowuje radykalną krytykę wrażeniowości i przyczynowości, oraz mistyki chrześcijańskiej, przez to, że przyswaja sobie krytykę *Ja*” (s. 115). Autorzy przytaczają pogląd Bernarda Saint-Sernina, że „współczesny nihilizm charakteryzuje się trzema rozdarciami: między naturą i człowiekiem, między człowiekiem i Bogiem, między byciem ludzkim i byciem jako takim” (s. 112). Wnikliwe analizy historycznych źródeł i przejawów nihilizmu prowadzą do finału: „Saint-Sernin stawia kropkę nad „i”, mówiąc, że dzisiejszy człowiek nie ma potrzeby, by być nihilistą, a to dlatego, że uznał naturę za nihilistyczną” (s. 123). Okazuje się jednak, że można spojrzeć na problem nihilizmu inaczej. Autorzy odwołują się do poglądów Grzegorza Sowińskiego, który twierdzi, że nasza epoka nie jest nihilistyczna. Twierdzą, że „Sowiński żywi cichą nadzieję, że może dojść do przemiany dotychczasowych postaw wskutek czegoś nadzwyczajnego, może nawet bardzo tragicznego, ale, póki co, człowiek będzie trwał na zdobytej pozycji. Jest to rodzaj post-nihilistycznej nie-nicości” (s. 127).

Rozdział zamyka ukazanie prób budowania etyki celem przewyciężenia nihilizmu. Omówiona została koncepcja proponowana przez współczesnego filozofa francuskiego Alaina Badiou. Odrzuca on rozumienie bytu jako jedności i twierdzi, że człowiek może stać się podmiotem moralnym, jeśli będzie *wierny wydarzeniu* i urzeczywistni prawdę, którą Badiou rozumie jako proces ontyczny i moralny. Autorzy twierdzą, że „jest to interesująca próba zbudowania etyki, która nie jest wprawdzie tradycyjna, lecz postmetafizyczna, ale nie jest też nihilistyczna. Co więcej, stanowi ona próbę skutecznego przewyciężenia nihilizmu” (s. 140n).

W trzecim rozdziale autorzy badają kategorię nihilizmu występującą w dziełach Nietzschego, biorąc pod uwagę komentarz Heideggera, który pozwala, jak utrzymują, na „głębsze, filozoficzne ujęcie nihilizmu egzystencjalnego jako osobnej kategorii antropologicznej” (s. 145). Analiza prowadzi ich do filozofii podmiotu i relacji człowieka do świata oraz podmiotu do wartości. Autorzy opisują te zagadnienia odwołując się do poglądów Adama Węgrzeckiego. W całym rozdziale znajdujemy również fragmenty dotyczące fenomenu ludzkiej starości, a w konsekwencji

samotności i wyobcowania. Zwraca uwagę wiele odniesień do literatury, malarstwa i muzyki, do twórców, których zwykło się nazywać nihilistami. Autorzy chcą w ten sposób lepiej scharakteryzować zjawisko nihilizmu egzystencjalnego. Przywołać warto zwłaszcza odniesienia do *Dzienników* Iwaszkiewicza. Na uwagę zasługuje właśnie motyw starości – warto przypomnieć, że autorzy monografii podejmowali tę tematykę w swej poprzedniej książce *Etyka a fenomen życia*. Warto przywołać również motyw świata ujmowanego w symbolice domu (s. 178nn). Zdaje się z nim łączyć również kategoria bezdomności egzystencjalnej. Oznacza ona zburzenie „myślenia o wartościach w sposób uporządkowany i zdeterminowany kulturowo” (s. 188). Konsekwencją jest utrata swojego świata oraz oparcia w świecie. Autorzy wykazują zatem w trzecim rozdziale istnienie związku nihilizmu egzystencjalnego z ludzką starością, samotnością, egzystencjalną bezdomnością, wyobcowaniem.

W rozdziale czwartym autorzy rozważają zagadnienia związane z akceptacją i próbami przezwyciężenia nihilizmu. Dokonana zostaje analiza stanowiska Heideggera, który nie proponował, jak zauważają autorzy, osobnej koncepcji etyki, ale rozważania etyczne wyłuskać można z jego twórczości. Następnie badane jest stanowisko włoskiego filozofa Gianniego Vattima, który dokonuje diagnozy nihilizmu, wypracowuje teorię myśli słabej (*pensiero debole*) i proponuje koncepcję etyki nihilistycznej. Niestety nie jest ona omówiona szerzej. Rozdział zamyka rozbudowana prezentacja propozycji Romano Guardiniego. Uważał on, że „w epoce nowożytnej osoba ludzka zostaje oddzielona od Boga, który jest jej fundamentem ontologicznym. Człowiek zachodni uczynił fundamentem siebie samego. W konsekwencji pojawia się wewnętrzna dezintegracja. Właśnie ta dezintegracja egzystencjalna pokazuje to, czym w swej najgłębszej istocie jest fenomen nihilizmu” (s. 21). Przytoczony cytat rzeczywiście bardzo trafnie ukazuje istotę nihilizmu. Autorzy analizują poglądy Guardiniego i konstatują: „W perspektywie myśliciela z Monachium współczesny kryzys prawdy prowadzi do kryzysu moralnego, który zasadniczo polega na przejściu od prymatu Logosu nad etosem do prymatu etosu nad Logosem. Jedną z najbardziej charakterystycznych oznak prymatu etosu nad Logosem, czyli nihilizmu moralnego, jest fakt, że normy moralne tracą coraz bardziej swoją bezpośredniość i że zmniejsza się ogólnie w życiu znaczenie norm etycznych” (s. 218). Guardini proponuje przezwyciężenia nihilizmu poprzez powrót do „koncepcji prawdy, która opiera się na istnieniu rzeczy i ich wewnętrznej konstytucji” (s. 213). Powraca on do klasycznego pojęcia prawdy, *adequatio rei et intellectus*, ale dodaje, że nie chodzi tylko o zgodność obiektywną, ale także subiektywną. Autorzy stwierdzają: „Cała jego twórczość jest zdominowana przez pragnienie poznania i promowania prawdy. (...) Tylko blask prawdy może przezwyciężyć nihilistycznego ducha czasu” (s. 226).

Autorzy postawili sobie za cel ambitne zadanie „ukazanie różnego rodzaju interpretacji fenomenowi nihilizmu i podkreślenie ich wpływu na rozstrzygnięcia o charakterze etycznym”. Zrealizowali ten cel skrupulatnie. Wartością recenzowanej pracy jest szczegółowe opracowanie tematu. Na uznanie zasługuje język tekstu, który odznacza się naukowym charakterem, a równocześnie dobrym stylem, który wpływa na przystępność treści. Zdarzają się drobne niejasności stylistyczne i błędy, jak podanie imienia Wacław w odniesieniu do Władysława Stróżewskiego (s. 177), ale praca jest dobrze zredagowana, a strona graficzna zasługuje na pochwałę.

Oprócz zalet recenzowanej monografii wymienionych już wyżej wspomnieć należy o bogatej bibliografii liczącej ponad 120 pozycji, z czego wiele obcojęzycznych (przede wszystkim włoskich, ale także niemieckich, francuskich i angielskich). W tym kontekście warto docenić umieszczenie na początku tłumaczenia na język angielski nie tylko spisu treści, ale także całego wstępu, który, jak zostało powiedziane, jest dość obszerny. Książkę uzupełnia indeks osobowy oraz szczegółowy indeks rzeczowy zawierający blisko 80 haseł głównych. Przydatne jest zwłaszcza hasło „nihilizm” posiadające odniesienia ogólnie, ale także 34 hasła szczegółowe. Ciekawe jest zwłaszcza wspomnienie w zakończeniu monografii o kategorii nihilizmu cyfrowego, który autorzy uważają za jeden z przejawów „dezintegracji egzystencjalnej”. Jest to istotna uwaga, ważna w czasach nowożytnej ekspansji technologii i cyfryzacji.

Jeśli chodzi o niedoskonałości omawianej pracy wskazać można nie do końca trafne sformułowania tytułów kolejnych części pracy w odniesieniu do ich treści. Na przykład rozdział trzeci nosi tytuł *Etyka w kontekście nihilizmu egzystencjalnego*, co zdaje się sugerować podjęcie próby uchwycenia związku etyki ze zjawiskiem nihilizmu, czy może podaniem propozycji rozwiązań problemów etycznych pojawiających się w kontekście nihilizmu. Tymczasem, jak utrzymują autorzy, „analizy przeprowadzone w trzecim rozdziale naszej monografii wykazały istnienie ścisłego związku między nihilizmem egzystencjalnym a ludzką starością, wyobcowaniem, samotnością, utratą własnego świata-domu” (s. 190). Pojawia się zatem pytanie, czy tytuł nie wprowadza czytelnika w błąd?

Innym przykładem może być jedna z części rozdziału drugiego nosząca tytuł *Propozycje przewyciężenia nihilizmu w etyce*, w której analizowana jest propozycja etyki postmetafizycznej podana przez Alaina Badiou. Niestety, oprócz kilku zdań dotyczących poglądów Landgrabego, badana jest tylko ta jedna propozycja przewyciężenia nihilizmu.

Oba powyższe zarzuty ujawniają w zasadzie główny problem analizowanej książki. Jest ona niezwykle szczegółowych i skrupulatnym opracowaniem zagadnienia nihilizm, zawiera cały szereg drobiazgowych rozróżnień dotyczących tego

fenomenowi, odsyła do licznych tekstów źródłowych i opracowań. Niemniej jednak, pozostawia niedosyt co do zagadnień związanych z etyką. Autorzy trafnie zauważają, że „wiele przesłanek wskazuje na to, że nihilistyczny obraz świata, który zdominował myślenie współczesnego człowieka zachodniego kręgu kulturowego, nie jest bezwartościowy dla różnych form myślenia etycznego” (s. 41). Co więcej, „w cieniu współczesnego nihilizmu etyka może odkryć ponownie pierwotną źródłowość, z której wyrasta” (tamże). Wyrażają również przekonanie, że „etyka – zwłaszcza etyka chrześcijańska, interpretowana jako historycznie uwarunkowana hermeneutyka moralności – może dziś ukonstytuować się w obszarze transcendentального horyzontu samorozumienia człowieka, jakim jest współczesny nihilizm” (tamże). Wydaje się jednak, że zbyt mało miejsca poświęcają temu zagadnieniu, zbyt mało w stosunku do zagadnienia nihilizmu. Podawane w monografii próby rozwiązań Badiou, Vattima, Guardiniego czy Possientiego powinny być omówione szerzej. Zaznaczyć jednak należy, że jest to uwaga dotycząca wyłącznie kompozycji poszczególnych rozdziałów, a nie ich treści pod względem merytorycznym. Zatem sformułowane uwagi krytyczne nie umniejszają w żadnym stopniu pracy podjętej przez autorów recenzowanej książki i nie wpływają na całkowicie pozytywną ocenę ich dokonań.

Podsumowując, analizowana monografia jest studium na jeden z istotnych tematów zajmujących ważne miejsce w aktualnej dyskusji naukowej. Książka *Etyka a problem nihilizmu* warta jest polecenia nie tylko dla filozofów, ale i szerszego grona czytelników, jako przystępna i istotna lektura.